

שיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת מטות-מסעי תשע"ב

כנסת ישראל קשורה ודבוקה בדעת בעלה

כל הנודרת - על דעת בעלה היא נודרת

התורה מצוה: "איש פי ידר נדר לה'... פְּכַל הַיָּצֵא מִפִּי יַעֲשֶׂה" (במדבר ל, ג). כלומר, איש שנדר נדר, חייב לקיים את נדרו. אבל אשה שנודרת נדר לה' - יש לה דין אחר. אם מדובר באשה בבית בעלה, בעלה יכול להפר לה את הנדר (שם, ט); ואם היא נערה בבית אביה - אביה יכול להפר לה את הנדר (שם, ו). הגמרא אומרת טעם, למה יכול הבעל להפר את נדרי אשתו. הגמרא אומרת: כל הנודרת - על דעת בעלה היא נודרת (נדרים עג, ב). כלומר, "דאינה נודרת אלא לפי דעתו, וכאילו פירשה: אם לא ירצה [בעלי] - לא יהא נדר" (פירוש הרא"ש שם)¹. ממילא, אם הבעל בא ואומר "מופר לך", הרי אדעתא דהכי לא נדרה, ולא חל הנדר².

גם אשה שסברה מסיבה כלשהי שבעלה מת, כגון שנעדר שנים רבות מביתו, בכל זאת, אם הבעל יופיע - הוא יוכל להפר את הנדר, אפילו שעברו שנים רבות מאז שנעלם הבעל ועד שנדרה האשה את הנדר. גם במקרה כזה אנו אומרים, שבסתר לבה האשה תלתה, אולי בעלה בכל זאת חי, וממילא על דעת בעלה היא נודרת. גם במקרה שהקשר בין האיש לאשה היה קצר מאוד, כגון שהבעל נלקח לסיביר ימים ספורים לאחר החתונה, גם אז אנו אומרים שהקשר בין האשה לבעלה הוא אמיץ וחזק, וגם אם עברו שנים רבות, ורק אז האשה נדרה - אם הבעל יופיע פתאום, הוא יוכל להפר את הנדר. אפילו במקרה כזה אנו אומרים, שכל הנודרת על דעת בעלה היא נודרת.

זְכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ

נישואין בין איש ואשה לא נועדו רק לפריה ורביה, אלא גם להיות משל לקשר שבין הקב"ה לכנסת ישראל. הנביאים משתמשים הרבה פעמים במשל הזה, לדמות את הקשר בין ישראל לקב"ה לקשר שבין אשה לבעלה. חז"ל הרי אמרו, שכל הכתובים קודש, ושיר השירים קודש קדשים (משנה ידים פ"ג מ"ה), מפני שהוא מבטא את הקשר הפנימי בין עם ישראל לקב"ה, והתורה מעידה כאן שזהו קשר חזק מאוד, עד כדי כך, שכל הנודרת - על דעת בעלה היא נודרת. לכן חשוב מאוד, שאדם ידבר אל אשתו בנחת, באהבה ובחיבה, ולא בכעס. חז"ל אמרו, כשאדם אומר בערב שבת: "עשרתם, ערבתם, הדליקו את הנר" - יאמר דברים אלו בנחת (גיטין ז, א). חז"ל אומרים עוד, שאשה צריכה להיות נכבדת אצל בעלה יותר מגופו. "אוהב את אשתו כגופו, ומכבדה יותר מגופו" (סנה' עו, ב). התנהגות כזו, מחזקת את הקשר בין הקב"ה לכנסת ישראל. מה שאנו עושים בעוה"ז, פועל בעולמות העליונים. אם אנו מכבדים את האשה - אנו מרבים אהבה וחיבה בין הקב"ה וכנסת ישראל, ובזה הרי תלויה הגאולה של עם ישראל, שתבוא במהרה בימינו.

עד כמה צריך אדם לכבד את אשתו בכל מצב, אפשר ללמוד ממה שאומר הקב"ה לישראל ע"י הנביא ירמיהו. ישראל מכעיסים

את הקב"ה פֶּעַגְל, במרגלים, בעבודה זרה זו ובעבודה זרה אחרת, מזמן יציאת מצרים ועד זמנו של ירמיהו, ובכל זאת אומר הקב"ה לירמיהו: "הֲלֹךְ וְקִרְאתָ בְּאָזְנֵי יְרוּשָׁלַם לֵאמֹר: פֹּה אָמַר ה'! זְכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ, אֲהַבְתָּ כְּלוּלָתִיךָ, לְכַתֵּךְ אַחֲרַי בְּמַדְבַּר בְּאֶרֶץ לֹא יְרוּעָה" (ירמיה ב, ב). לפני כתשע מאות שנה³ עשיתם עמדי חסד: קדשתם את שמי, האמנתם בי, ויצאתם למדבר בלי לקחת אפילו צדה לדרך (שמות יב, לט ורש"י שם). אני זוכר לכם את החסד הזה עד היום, למרות כל חטאיכם מאז ועד היום! כך צריך לנהוג גם בשור ודס. גם אם יש לפעמים איזה מתח בין איש לאשתו, צריך לזכור את האהבה שהיתה ביניהם בהתחלה. כשאשתך התחתנה איתך, הרי עוד לא ידעה מה יצא ממך - אם תהיה אדם גדול, או לפחות עשיר גדול - ובכל זאת היא התחתנה אתך. במידה מסויימת, יש כאן הליכה בארץ לא זרועה. צריך לזכור לאשה את החסד הזה, ומכח זה להתגבר על כל הטענות שיש לך נגדה.

מורי ורבי הג"ר חיים שמואלביץ זצ"ל היה מציין בכל שנה את יום נישואיו, יחד עם אשתו. אמנם הרבה אנשים עושים כך, אבל הם לא מתמידים גדולים בתורה כמו שהיה הגר"ח שמואלביץ זצ"ל. הגר"ח שמואלביץ זצ"ל היה מתמיד גדול מאוד בתורה, למד כמעט כל שעות היממה עם חברותו ותלמידים, ועם כל זה היה מוצא זמן לחגוג עם אשתו את יום נישואיהם, כי זהו דבר גדול לזכור את האהבה שהיתה בזמן הנישואין. אם אשה כ"כ קשורה לבעלה, כפי שאמרנו, אז על אחת כמה וכמה הקב"ה, גם אם יש לנו חטאים, ויש עבירות, והבית נחרב, ומפני חטאינו גלינו מארצנו, בכל זאת הקב"ה אוהב אותנו, כי החטאים הם חיצוניים בלבד. לכן שיר השירים הוא קודש קדשים, כי הוא מרמז על הפנימיות של כנסת ישראל⁴. אמנם הנביאים צועקים על העבירות של כנסת ישראל, והם צריכים לצעוק, כי הקב"ה שלח אותם לצעוק על ישראל, אבל בכל זאת - זה הכל חיצוני. את הפנימיות של כנסת ישראל מתאר שיר השירים.

"תִּשָּׁב אֲנוּשׁ עַד דָּפָא, וְתֵאמֶר שׁוּבוּ בְנֵי אֲדָם"

הפנימיות הנפלאה של אדם מישראל מתגלה לפעמים רק ברגעיו האחרונים עלי אדמות. אמנם יש רשעים שמנתקים את עצמם לגמרי מהקב"ה ומן התורה, גם בפנימיותם, אבל היו הרבה ממושעי ישראל, שהעדיפו ברגע האחרון למות מות ישרים, גם אם במשך כל ימי חייהם לא היה ניכר שיש להם עוד איזה קשר עם בוראם.

לדוגמא: אחד מראשי המהפכה הקומוניסטית היה יהודי בשם זינוב'ייב. כש'לנין מת, פתחו את צוואתו של 'לנין, וראו שם שהורה להדיח מן המפלגה את סטלין, מפני שהוא איש מסוכן. זינוב'ייב יחד עם יהודי קומוניסט אחר (בשם צ'רנובייב) מנעו את ההדחה הזאת, ועבור טובה זו שעשו לסטלין, "שילם" להם אחר כך סטלין כמיטב המסורת הסובייטית: העמיד אותם למשפט, ונגזר דינם

עקדת יצחק ועד אושביץ ורוסיה, לא היה קידוש השם כל כך גדול כמו שהיה שם. ה' היה באושביץ, עם כל אחד ואחד מהקדושים. למה הוא לא גילה את ידו? - הוא כן גילה את ידו. גרמניה נחלה בסופו של דבר מפלה קשה. למה לא גילה את ידו בעוד מועד? - כי היתה גזירה. איננו יודעים את טעמי הנהגתו של הקב"ה. איננו יכולים לשאול, למה פלוני יצא חי ופלוני לא יצא חי. אנו רק יודעים, שהקב"ה היה שם עם כל אחד ואחד, והיה שם הרבה קידוש השם. רבים מסרו שם את נפשם על קידוש השם. גם יהודים שלא חיו תמיד לפי התורה, בשעת מבחן מסרו את נפשם על קידוש השם.⁷

הקשר של האשה עם בעלה, של כנסת ישראל עם הקב"ה, הוא קשר אמיץ שלא ניתק. כל הגזרות שעברו עלינו במשך אלפים שנה, לא רק בשואה האחרונה, אלא גם לפני כן, הצלבנים והאינקביזיציה וכל שאר שונאי ישראל, שום דבר לא שבר את האהבה בין כנסת ישראל לקב"ה. בפנים היא מרגישה שהיא ב"בית איש", ועל דעת בעלה היא נודרת. דוד המלך אומר בתהילים: "כָּל זֹאת בָּאֲתָנוּ וְלֹא שָׁכַחְנוּךָ, וְלֹא שָׁקַרְנוּ בְּבְרִיתְךָ" (תהלים מד, יח). כמה צרות שעברו, כנסת ישראל דבוקה בקב"ה.

אדם צריך להשתדל להרגיש עם אשתו את החיבור החזק הזה. להרגיש את הנאמנות של אשה לבעלה, של בעל לאשתו, לצערנו יש היום כ"כ הרבה מקרי גרושין, פעם זה לא היה. אנשים חושבים רק על עצמם, לא על התוצאות לבן הזוג, לא על התוצאות לילדים לפעמים - אסור שיהיה מצב כזה. צריך שהקשר בין בעל לאשתו יהיה קשר בל ניתק. אשה צריכה להיות נאמנה ומסורה לבעלה בלי גבול, ובעל צריך להיות נאמן ומסור לאשתו בלי גבול. תמיד לחשוב "זְכַרְתִּי לְךָ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ". כמו שהיתה האהבה בינינו אז, כך צריכה האהבה להמשך הלאה תמיד. גם אם יש לי טענות, או נדמה לי שיש לי טענות, בכל זאת האהבה צריכה להמשך.

להתנהג כפי י"ג מידות הרחמים

אנו רוצים שתבוא גאולה במהרה בימינו, והימים האלה יהפכו לששון ולשמחה. זה תלוי בנו במדה רבה. הקב"ה יתנהג אתנו כפי שאנו מתנהגים. הפסוק הרי אומר: "ה' צִלְּךָ עַל יַד מִיָּנֶה" (תהלים קכא, ה). מה פירוש "ה' צִלְּךָ"? בפשטות הכונה היא, שה' מגן עליך מכל רע, כמו שהצל מגן מן השמש. אבל חז"ל אמרו⁸, שהפונה היא שהקב"ה נוהג עמך כמו צל. כיצד מתנהג הצל? אדם מרים את ידו - הצל מרים את ידו. אדם מוריד את ידו - גם הצל מוריד את ידו. כך מתנהג גם הקב"ה עם האדם. אם אנו מתנהגים במדות של חן וחסד ואהבה, גם הקב"ה יתנהג איתנו במדות אלו. ואם להפך, אז ח"ו להפך.

חז"ל הרי אומרים על שלוש עשרה מידות הרחמים: "ברית כרותה לשלוש עשרה מידות, שאינן חוזרות ריקם"⁹ (ר"ה יז, ב). וכבר הסבירו, שלא על אמי רת י"ג המידות נכרתה הברית, אלא על קי ו מן (עץ יוסף) שעל העין יעקב שם, בשם האלשיך), וכפי שמשמע מלשון הגמרא: "נתעטף הקב"ה כשליח צבור, והראה לו למשה סדר תפלה. אמר לו: כל זמן שישראל חוטאין, י ע ש ו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם" (ר"ה שם). "י א מ ר ו" לא נאמר, אלא "י ע ש ו". עלינו להשתדל אפוא לקיים את י"ג המידות, ולא רק לאמרן. מה פירוש לקיים? "ה' ה'" איננו יכול להיות, וגם "נָצַר חֶסֶד לְאֲלֹפִים" איננו יכול להיות, כי מן הסתם לא אחיה אלפי דורות. אבל "רחום" ו"חונן" גם בשר ודם יכול להיות. כמוכן, לא

להריגה - בשל מוצאם היהודי. עד כאן הדברים ידועים, וכתובים על ספר דברי הימים. המשך הסיפור אינו מפורסם, אך גם הוא הגיע אלינו ע"י אלי ויזל, ששמע אותו מפי קצין רוסי, שהיה ממונה לשמור על זינובייב בבית הסוהר. סיפר הקצין: זינובייב לא האמין, שכל מה שנעשה עמו נעשה בפקודת החבר סטלין, ועל כן שלח מכתבים רבים אל סטלין להתחנן על נפשו, אך לא קיבל שום תשובה. ביום הוצאתו להורג, אמר לו הקצין לזינובייב: "איני רוצה שתצא מן העולם מתוך אשליות. דע לך, שכל מה שנעשה אתך, נעשה בפקודה מפורשת של החבר סטלין!" זינובייב נדהם לרגע, ואמר: "שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד!" זכה זינובייב לשליח מיוחד מן השמים - בדמות קצין רוסי - לעוררו לתשובה ברגע האחרון⁵, עשה מהפך שלם פָּרַגַע אחד, וזכה לחיי עולם הבא. למה זכה לזה? - כנראה שלא היה מנותק לגמרי מהקב"ה. אולי עשה פעם איזו מצוה חשובה לשם שמים, אולי הציל פעם יהודי מפני שהוא יהודי, או שעשה דבר אחר, ובזכות זה זכה שיעוררו אותו לתשובה לפני מותו⁶.

עוד מעשה היה ביהודי אחד שהיה רודף כבוד גדול, ותאות הכבוד שבו הביאה אותו להמיר את דתו - רחמנא ליצלן - כדי לזכות במשרה מכובדת של ראש עיר, באחת הערים באירופה. כשבאו הגרמנים, טען כלפיהם אותו מומר, שהוא פטור מגזירותיהם, היות וניתק את עצמו מעמו, וכבר איננו יהודי. אמרו לו הגרמנים: "בזאת תבחן: הפְּנֵס לבית הכנסת, וחלל שם את ספר התורה!" סרב המומר לעשות כן, ונהרג.

עוד מעשה היה ב"קאפו" אחד, שהיהודים במחנה העבודה פנו אליו ואמרו לו: "הנה, מחר הוא יום הכיפורים, שהוא יום קדוש ונורא עבורנו. אנא, אל תכריח אותנו לאכול מחר" (למרות שמחמת זה תרד תפוקת העבודה). הסכים הקאפו לבקשה, ולא הכריח אותם לאכול. בא הקצין הגרמני וצעק עליו: למה פטרת את היהודים מלאכול היום? אמר לו הקאפו: "כי יום הכיפורים היום, וגם אני צם, כי גם אני יהודי!" ונרצח במקום על התשובה הזו.

גם אנשים שלא חיו תמיד כמו שהיו צריכים לחיות, אבל הקשר עם הקב"ה לא ניתק. כמה יהודים מסרו נפשם בשואה על לימוד תורה, או על חסד בתנאים קשים מאד, מסרו את נפשם על שמירת השבת, ובגלל שהתחבאו ולא הגיעו לעבודה לא קבלו כרטיסי מזון. כמה יהודים מסרו את נפשם שלא לאכול חמץ בפסח, גם כשלא היה אוכל אחר. היתה מחלוקת בין הרבנים בזמן השואה, האם לדון את השואה כשעת השמד, שאז הדין הוא ש"הרג ואל יעבור" על כל מצוה ומצוה, או שלא לדון אותה כשעת השמד, שכן הגרמנים רצו להשמיד את כל עם ישראל, גם את אלו שאינם שומרי מצוות, וא"כ מצוה להציל כמה שיותר נפשות, אפילו ע"י אכילת חמץ בפסח, ועוד דברים, חוץ משלוש עבירות הידועות שאסור לעבור עליהן בשום מצב. היו דעות שונות בזה בין הרבנים, שבאו לביטוי בהתנהגות של יהודים שונים. רבים מסרו את נפשם לההרג ולא לעבור על הרבה דברים. זו הדבקות הנוראה בקב"ה, נפשנו דבקה בה, אין לנו משהו אחר.

"כָּל זֹאת בָּאֲתָנוּ וְלֹא שָׁכַחְנוּךָ, וְלֹא שָׁקַרְנוּ בְּבְרִיתְךָ"

ישנם בוערים בעם ששואלים, איפה היה ה' באושביץ. אנו יודעים, שהיה המון קידוש השם באושביץ. אבל מי שלא רוצה לדעת - לא יודע. ה' היה באושביץ, וברוסיה, ובמקומות נוספים, שמעולם לא היה קידוש השם כל כך גדול כמו שהיה בהם. מאז

איש לאשתו, שנתקן את העבירות האלו, וגם את העבירות החמורות של בית ראשון - עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. אם נתקן את כל העבירות הללו, ודאי כבר יבוא משיח. הרמב"ם הרי אומר, ש"מעשה אבותינו היה כמעשינו עתה" (רמב"ם הלכות תעניות פ"ה ה"א). המעשים שלנו לא יותר טובים מהמעשים של אבותינו בזמן החורבן. מניין לרמב"ם הדבר הזה? אולי אנו טובים וצדיקים יותר מאבותינו? חושבני שהתשובה לכך היא, ש"כל דור שאינו נבנה (בית המקדש) בימיו, מעלין עליו כאילו הוא החריבו" (ירו' יומא פ"א ה"א). ממילא, אם לא זכינו עדין לבנין בית המקדש מחדש, משמע שיש במעשינו כדי להחריב את המקדש לו היה בנוי. הרי שמעשינו אינם טובים ממעשי אבותינו, שאף הם החריבו את המקדש. צריך א"כ להשתדל לתקן גם את העבירות של בית ראשון, וגם את העבירות של בית שני, ואז נזכה שבמהרה בימינו יבנה המקדש, צום החמישי יהיה לששון ולשמחה, וכל הצרות מבפנים ומבחוץ, מאויבינו ומאלה שרוצים לכפות עלינו... הכל יהפך לששון ולשמחה במהרה בימינו, אמן.

השיחה נערכה לפי הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון (אם ישנם) יש לתלות בעורך בלבד.

כמו הקב"ה, שרחמיו על כל מעשיו, והוא גומל חסד בלי גבול ל כל הברואים, אבל כפי הכוחות שלי צריך להשתדל להיות רחום וחנון. כמו כן להיות "אריך אפים", לא למהר לכעוס על מישהו. וכן "רב חסד" צריך להשתדל להיות. כפי הכוחות שלנו, יש להשתדל שי"ג המידות לא רק תאמרנה בפה, אלא גם תתקיימה בכלי מעשה. אם נתנהג במדות רחום וחנון ארך אפים ורב חסד, גם הקב"ה יתנהג איתנו במדות אלה. אם רק נקרא אותן בסידור, או בתורה - זה לא כל כך יעזור. צריך להדבק במדותיו של הקב"ה, כדי שנהיה ראויים שהקב"ה יתנהג איתנו במדות האלה. יש כאלו שבוחרים להדמות לקב"ה דווקא במידות אחרות. הרי הקב"ה הוא גם "א-ל קנוא וְנָקָם... וְכַעַל חֲמָה" (נחום א, ב), ממילא יש שבוחרים להדמות לקב"ה במידות אלה, להיות "קנוא וְנָקָם... וְכַעַל חֲמָה"... אבל כמובן, לא זו הדרך הנכונה, ולא זה מה שדורשים מאתנו. נכון שלפעמים יש צורך גם במידות אלו, וכפי שנהג פינחס במעשה זמרי, אבל לא זו הדרך העיקרית. הדרך העיקרית היא להדמות לקב"ה במידות "אָרַךְ אַפַּיִם וְרַב חַסֵּד, נִשְׂא עֵוֹן וְנָפְשָׁע", ולא במידות "קנוא וְנָקָם... וְכַעַל חֲמָה". הרי אנו זקוקים שהקב"ה יתנהג איתנו במדת הרחמים, לא במדת הדין, וא"כ עלינו להשתדל להתנהג עם זולתנו, ובפרט בין איש לאשתו, במדות של חן וחסד ורחמים, לא בשנאה וכעס. ירושלים חרבה על שנאת חנם (יומא ט, ב), וצריך לתקן את הדבר הזה. לא לשנא בחינם, וגם לא שלא בחינם. שתהיה אהבה בין איש לרעהו, ובין

1. ומ"מ, אין הכונה שיש כאן תנאי בנדר. אלא גזרת הכתוב היא, "שהתורה נתנה אותה ברשות הבעל לכל נדר ולכל שבועת איסור שיש בו עיניו נפש... וכן ברשות האב, כל שהיא נערה וברשותו של אב... מפני שהרוב - כך דעתן, ורובן על דעת כן הן נודרות" (שו"ת הרשב"א חלק ד' סי' ש"י). והיינו, דמפני שכך היא דעת רוב הנשים, לכן גזרה התורה שתהיה כל אשה ברשות בעלה בענין זה. וממילא, "אף על פי שאמרה בפירוש שאינה נודרת על דעת בעלה, אפילו הכי בעלה מפר לה" (הרשב"א שם). [וכ"כ הר"ן (גיטין פג, ב ד"ה כל הנודרת) והריטב"א (שם) והרא"ש (בתוספותיו עמ"ס נדה מו, ב ד"ה כרב)].
2. ומה שהנדר מופר רק מכאן ולהבא ולא למפרע - כדק"ל "שאין הבעל והאב עוקרין הנדר מעיקרו, כמו החכם" (שו"ע יו"ד סי' רל"ד סע' נ"א), אלא רק מכאן ולהבא - צריך לפרש, שעד הזמן שהבעל מגלה את דעתו היא כן רוצה שהנדר יחול, והרי זה כאילו אמרה שרוצה שהנדר יחול רק עד זמן שהבעל יפר אותו (ערוך לנר נדרים עג, ב).
3. מקדש ראשון התחיל להבנות ארבע מאות ושמונים שנה לאחר יציאת מצרים (מל"א ו, א), נבנה במשך שבע שנים (שם, לח), ועמד על מכונו במשך ארבע מאות ועשר שנים (יומא ט, א), עד שנחרב בימי ירמיהו הנביא (עי' ירמיהו א, ג ורש"י שם). הרי שעברו כמעט תשע מאות שנה מיציאת מצרים עד זמנו של ירמיהו.
4. עי' רש"י על הפסוק בשיר השירים: "אֵל תְּרַאֲוֵי שְׂאֵנִי שְׁחַחְרַתְּ, שְׁשִׁיפְתָּי הַשְּׂמֶשׁ" (שה"ש א, ו).
5. הקצין הרוסי ודאי לא היה מודע להיותו שליח מן השמים אל זינובייב, ואמר את הדברים לפי תומו, וכפי שמוכח בגמרא על אותה זונה שאמרה לרבי אלעזר בן דורדיא: "כשם שהפיחה זו אינה חוזרת למקומה, כך אלעזר בן דורדיא אין מקבלין אותו בתשובה" (ע"ז יז, א). דודאי לא התכונה להחזיר את רבי אלעזר בתשובה בדברים אלו, אלא שרבי אלעזר נתעורר מעצמו להבין, שמן השמים שמו דברים אלו בפיה, וכפי שפירש שם רבינו חננאל: "בשעת הַקָּל דבר שמע הו' אומרין אלעזר אינו מתקבל בתשובה" וכו'. ועי' עוד בהערה הבאה.
6. ועי' מכתב מאלהו (ח"א עמ' 233), שבפסוק "לֹא מְאֹסְתִים וְלֹא גְעֵלְתִים לְכֹלֶתָם" (ויקרא כו, מד) נאמרה הבטחה לישראל, שלא תכלה לעולם נקודת הקדושה מלבם, ולא יניחם הקב"ה לבוא ח"ו לידי כליין רוחני. ומבואר בספרים, שבהבטחה זו - שנאמרה לכלל ישראל - כלולה גם הבטחה פרטית לכל אדם מישראל, שאם יגיע ח"ו לנקודת שפל מסויימת שממנה ומטה אין עוד חזרה - ישלח לו הקב"ה סיעתא דשמיא מיוחדת לעוררו לתשובה, כדי שלא תאבד נפשו לצמיתות ח"ו (עי' "שפתי חיים" מועדים א' עמ' ה'). ומ"מ, גם אחרי סיעתא דשמיא מיוחדת זו, ברור שיש עוד לאדם בחירה, וביכולתו לבחור בכל דרך שירצה.
7. וידוע מה שכתב הג"ר חיים מוולוז'ין זצ"ל, שפָּח זה שישנו גם אצל יהודים פשוטים, למסור את נפשם על קידוש השם, נמסר לנו בירושה מאברהם אבינו. "כי כמה מידות שהצדיק טָרַח וְיָגַע להשיגן, לבניו אחריו המה כטבע מוטבע, ובקצת יגיעה יגיעו לזה. כמו שנראה בחוש, שרבים מעמי הארץ מהיהודים מוסרים את עצמם על קידוש השם, והוא מוטבע בנו מאבינו אברהם, שמסר נפשו לאור כשרים על אמונתו" (רוח חיים עמ"ס אבות פ"ה מ"ג).
8. כן הביאו השל"ה ("תולדות אדם", תחילת "שער הגדול") ו"נפש החיים" (שער א' פ"ז) ורבי צדוק הכהן מלובלין ("פוקד עקרים" אות ג') בשם המדרש. ולא נודע לנו מקומו.
9. וכתב רבינו בחיי (שמות לד, ו), שהברית היא בתנאי שאין בידו עבירות שמעכבות זה.